

МАТЕРІАЛИ З БІЛОРУСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ

Леся Вахніна, Леся Мушкетик

Новак В. С. Беларуская міфалогія. Хрэстаматія : вучэб. дапаможнык / В. С. Новак. – Мінск : РІВШ, 2013. – 394 с. : іл.

Духовна культура білорусів утілила вікову народну мудрість і багатий досвід попередніх поколінь. Витворювана впродовж багатьох століть і дбайливо успадковувана з покоління в покоління, вона зберігає архаїку народної свідомості, є одним з найважливіших способів самоідентифікації етносу, демонстрації слов'янської самобутності.

Актуальність і необхідність видання хрестоматії «Беларуская міфалогія. Хрэстаматія» (затвердженої Міністерством освіти Республіки Білорусь як навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти з філологічних спеціальностей і опублікованої 2013 р. видавництвом «Республіканський інститут вищої школи») зумовлені недостатньою кількістю публікацій, у яких би були представлені сучас-

ні записи автентичних фактичних матеріалів з білоруської міфології. Порівняння опублікованих раніше (у ХІХ ст.) відомостей, що стосуються, наприклад, персонажів нижчої міфології, з матеріалами, наведеними у хрестоматії, дозволяють простежити особливості динаміки міфологічної традиції білорусів, відзначити стійкий характер збереження окремих мотивів і сюжетів у міфологічній прозі. Серед текстів, уміщених у навчальному посібнику, превалюють фольклорні матеріали, записані на території Гомельської області, де найповніше збереглися архаїчні явища білоруської традиційної культури.

Автор-укладач збірника — доктор філологічних наук, професор Гомельського університету, відомий фольклорист Валентина Новак, яка є досвідченим збирачем уснопоетичної творчості. Зі своїми студентами вона об'їздила багато регіонів Білорусі і збрала велику кількість зразків уснопоетичної творчості, що побачили світ у численних, підготовлених нею, збірниках [1; 2; 6; 7 та ін.]. В. Новак розробила концепцію локально-регіональної стратегії польових досліджень фольклору Гомельщини. Вона опублікувала понад 200 наукових робіт, серед яких — індивідуальні й колективні монографії, фольклорно-етнографічні збірки, навчальні й практичні посібники, статті [4; 5], виховала плеяду молодих дослідників. Наукові терени В. Новак — регіонально-локальне вивчення фольклору Гомельщини та інших регіонів Білорусі, проблеми взаємодії міжетнічних фольклорних традицій, міфологія білорусів тощо. У 2005 році її було нагороджено медаллю Франциска Скорини.

Рецензований навчальний посібник з білоруської міфології, який є результатом тривалої роботи автора-укладача зі збирання, вивчен-

ня та систематизації фактичного матеріалу, адресований студентам 1 курсу спеціальності «Білоруська філологія». Основу хрестоматії становлять сучасні записи відомостей про персонажі нижчої міфології, міфологічні уявлення, пов'язані з предметним, рослинним і тваринним світом, що й визначило зміст і структуру посібника.

У короткому вступі автор як викладач дисципліни «Слов'янська міфологія» радить студентам звернути увагу на визначення поняття «міф» і на основні риси міфологічної свідомості, а також характеризує окремі видання з міфології, до змісту яких можна звернутися у процесі підготовки до занять.

У розділі «Персонажі нижчої міфології» В. Новак, ґрунтуючись на розробленій дослідницею Л. Виноградовою змістовній і найбільш об'єктивній схемі опису образів народної демонології (назва, генеза, зовнішній вигляд, середовище проживання, атрибути, функціональність, комунікація з іншими міфологічними персонажами тощо), докладно охарактеризувала образи окремих персонажів («балотнік», «вадзянік», «дамавік», «ведзьма», «вампір», «ваўкалак», «лясун», «русалка», «хлеўнік», «чорт» та ін.) і розмістила багатий автентичний ілюстративний матеріал, супроводжений інформацією про місце запису відомостей та інформаторів.

Науковий інтерес становлять міфологічні оповіді про відьму, зафіксовані в значній кількості на території Гомельського й Брестського Полісся. Дані матеріали дозволяють викладачеві, який має в підґрунті конкретні приклади, пояснити на заняттях зі «Слов'янської міфології» сутність народних вірувань, пов'язаних з образом відьми, аргументувати її перетворення на різноманітних тварин (свиня, кіт, жаба, собака, курка, кінь, вуж і т. д.) та проілюструвати багатство регіонально-локальних традицій, які демонструють, у тому числі, представлені в окремих фрагментах міфологічних оповідань різноманітні засоби захисту (кропива, освячені верба і свічка, сіль, мак, осина, гострі предмети, мертві птахи та ін.) від

надлюдського впливу відьми, що їх використовують мешканці Полісся і в наш час.

У вступній статті до навчального посібника В. Новак подала «портретну» характеристику домовика. Узявши за основу виявлені Л. Виноградовою в поліському матеріалі типи цього персонажа, дослідниця навела, як ілюстрації, різноманітні місцеві відомості про антропоморфні уявлення, пов'язані із цим духом. Численні сучасні записи билочок про домовика, здійснені на Гомельщині викладачами і студентами Гомельського державного університету імені Ф. Скорини під час тривалих фольклорних експедицій, підтверджують тезу Л. Виноградової про поширення вірувань про домовика («стереотип старої людини, подібної на господаря дому») переважно на території Східного Полісся.

Цікавими видаються й нечисленні польові записи про походження мари, драматичний образ якої в міфологічній традиції пов'язаний з душами маленьких дівчаток, померлих до хрещення, проклятих батьками, убитих матір'ю. Парадоксальність народних вірувань (прагнення нашкодити в діях і одночасно попередити про біду), пов'язаних з функціональністю даного персонажа, підтверджена більшістю текстів, зафіксованих в експедиціях: «Кікімара жыве ў хаце. Гэта маленькая дзяўчынка з лахматымі і нямытымі валасамі. Яны чорныя-чорныя такія, доўгія. І голас такі пісклявы. Хоць яна дзелае ўрэд, але ж такі, калі чуе бяду, тады сільна пішчыць і плача» (в. Скепня Жлобінскага р-на) (с. 158).

Викликають інтерес і фактичні матеріали, що презентують образ лісовика в білоруській міфології. Автор-укладач узагальнила як описи цього міфологічного персонажа, здійснені О. Киркором, М. Никифоровським, Е. Романовим, О. Богдановичем, так і сучасні експедиційні записи про нього, звернула увагу студентів на той факт, що лісовик, за народними уявленнями, міг виступати як фітоморфна, так і антропоморфна істота, однак, усе ж таки, переважили місцеві вірування про лісовика, подібного на людину: «Пахожы ён («лешы»)

на старога гарбатага дзеда з дліннай барадой» (в. Міхалькі Гомельскага р-на); «...лясун ахоўвае лес, бо сам жыве ў ім. Ён падобны на чалавека маленькага росту: мае вопратку з лісцеў. Мае доўгія валасы і бараду» (в. Сяменча Жытківіцкага р-на); «...гэта такі маленькі, вельмі стары дзядок, з барадой» (в. Лясец Калінкавіцкага р-на); «...гэта такі невялікі дзядок з доўгай барадой, увесь у лісцях і шышках» (м. Гомель)» (с. 173).

Переконливими і ґрунтовнымі є висновкі, якіх дійшла В. Новак, щодо амбівалентності народних вірувань, пов'язаних з русалкою: «З аднаго боку, гэтых істот баяліся, бо яны маглі нашкодзіць чалавеку: утапіць могуць, распугваюць рыб ад берага, калышуць лодкі людзей, зацягваюць пад ваду плаўцоў» (в. Рагінь Буда-Кашалёўскага р-на); «...русалкі не любяць людзей, могуць пагубіць іх» (в. Будзішча Чачэрскага р-на); «А шчэ яны, русалкі, маглі агарод порціць, парыць ці павырываць што-небудзь у гародзе» (в. Дуброва Светлагорскага р-на); а з другога боку, лічылася, што русалкі дапамагалі рыбакам: “Казалі, іншы раз рыбакам дапамагалі, каб добры ўлоў быў, рыбы налавіць”» (в. Забалацце Акцябрскага р-на) (с. 199).

Представлені в навчальному посібнику записи відомостей про персонажів нижчої міфології наочно демонструють особливості міфологічного світосприйняття білорусів і є яскравим підтвердженням важливої теоретичної тези: загальноетнічна фольклорно-міфологічна традиція — це система регіонально-локальних традицій. Фактичний матеріал, уперше залучений до наукового обігу на сторінках хрестоматії, виразно демонструє локально-регіональні парадигми міфологічної прози білорусів.

Розділи навчального посібника-хрестоматії, присвячені міфології предметного, рослинного і тваринного світу, супроводжені вступними статтями (цей принцип зберігається в усій книзі) й ілюстративним матеріалом, завдяки чому є можливість не лише ознайомитися зі своєрідним зведенням народних уявлень про міфологічні явища, але й отримати під-

твердження факту про достатньо повне збереження білорусами своїх міфів, про особливості давнього загальнослов'янського світосприйняття, про те, що саме міфологічні уявлення посідали важливе місце в національному світогляді й істотно вплинули на розвиток національної культури.

Безумовну користь матимуть для студентів матеріали розділу «Міфалагічныя ўяўленні пра рэчыўны свет», які виявляють характер повсякденного і господарського життя білорусів, систему морально-етичних цінностей і особливості світогляду крізь призму світу речей. Особливо запам'ятовуються традиційні настанови і заборони, скеровані на збереження господарського і сімейного добробуту, наприклад, «калі мяцеш у хаце, нельга пакідаць начатую працу, трэба яе завяршыць, а то муж уйдзе ад жонкі» (в. Прысно Веткаўскага р-на) (с. 275); «Калі строілі хату, пад фундамент закопвалі гаршок з грошамі, каб у хаце жылося багата» (в. Спярыжжа Брагінскага р-на) (с. 281); «Размаўляць нельзя праз парог, таму што будзеш сварыцца» (м. Ветка) (с. 301); «Шапку ці хустку на стол не кладуць, бо будзе моцна балець галава і не будуць вясціся грошы» (м. Рэчыца) (с. 325).

Міфологічні уявлення, пов'язані з рослинним світом, представлені в однойменному розділі. Вони упрозорюють особливості народної фантазії білорусів, поетичність вірувань і одночасно раціональний характер ставлення до світу: «От часта пытаюць: “Чаго ето на могілках растуць дрэвы?” На нашых могілках вельмі багато дубоў. Так вот, калі чалавек умірае, то яго душа даўжна найці дзесьці сваё место. А німа нічога лучшага, як уселіцца ў дуб, бо дуб шчытаюць вельмі моцным дрэвам» (в. Скароднае Ельскага р-на) (с. 340); «Калі дуб расцвіце, то ўжэ можна ісці купацца — і не забалееш» (в. Пятровічі Светлагорскага р-на) (с. 341).

Тексти з народної зоології, уміщені в розділі «Міфалогія птушак і жывёл», ілюструють систему поведінки, яка була для білоруських пращурів надійним джерелом знань про навколишній світ і способом захисту від його

негативного впливу. Так, приклади «правильних» висновків при спостереженні за представниками тваринного світу і зразки «правильної» поведінки найбільш яскраво виявлені в текстах вірувань, прикмет, биличок: «Калі бусел на хаце гняздо звіў, то будзе ў гэтым доме шчасце. І нельга гэта гняздо бурыць» (в. Кругавец Добрушкага р-на) (с. 360); «Катоў убиваць не можна, сільно велікі ето грэх. Сама бачыла і чула, шо адна жэншчына як потопіла катоў, то ў ее родзіліса немые дзеці. Ката трэба ўсегда оберэгаць» (в. Скароднае Ельскага р-на) (с. 378); «Сарока прынясе нам весці. Так, калі сарока будзе шчабятцаць каля хаты (на заборы, крышы), там скоро будуць госці ці свадзьба. А калі ў хаце ё бальны, то ён хутка выздаравее. А яшчэ забітую сароку вешалі ў хлеў, каб пазбавіцца ад хлеўніка» (в. Пірэвічы Жлобінскага р-на) (с. 389).

Зауважимо, що ілюстративний матеріал хрестоматії, орієнтований на закріплення теоретичних знань з окремих тем міфології, є важливим джерелом опанування практичними навичками роботи з фольклорними текстами. Даний навчальний посібник може бути успішно використаний студентами при підготовці до занять із дисциплін «Слов'янська міфологія»,

«Білоруська міфологія», «Уснопоетична творчість» для глибшого осмислення особливостей міфології як типу мислення, заснованого на архетипах, так і світогляду. Записані в польових експедиціях матеріали з духовної спадщини білорусів доцільно залучати до підготовки науково-дослідних робіт, а також вони стимулюватимуть молодих людей до проведення самостійних польових досліджень і, відповідно, будуть корисними під час індивідуального збирання відомостей про фольклорно-міфологічні явища традиційної культури.

Оприлюднений у збірнику матеріал є важливим джерелом відомостей з білоруської міфології, зокрема, для науковців. Його можуть залучати до наукових досліджень як білоруські вчені, так і дослідники інших слов'янських країн. Він може стати основою цікавих компаративних спостережень і висновків.

Хрестоматія, безсумнівно, зацікавить широке коло читачів, адже її автентичні ілюстративні матеріали, записані під час польових експедицій останніх двох десятиліть, не лише демонструють різноманітність міфологічних уявлень і багатство традиційної спадщини білорусів, але й сприяють формуванню інтересу й поваги до рідної культури та її носіїв.

1. Варажба на Гомельшчыне / уклад. В. С. Новак, А. А. Кастрыца. – Мінск, 2010.

2. Вясельная традыцыя Гомельшчыны : фальклорна-этнаграфічны зборні / уклад. В. С. Новак. – Мінск, 2011.

3. *Мушкетик Л.* Ювілей Валентини Новак // Слов'янський світ. – 2014. – Вип. 12. – С. 210–214.

4. *Новак В. С.* Абраднасць і паэзія пахавання стралы. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2002. – 268 с.

5. *Новак В. С.* Каляндарна-абрадавы фальклор Гомельшчыны : у 2 ч. Ч. 1 : Манаграфія. – Гомель, 2009.

6. Радзінна-хрэсьбінныя абрады і звычаі беларусаў (на матэрыяле фальклору Гомельскай вобласці) / аўтары-ўкладальнікі Новак В. С. і ін. – Гомель, 2013.

7. Хойнікшчыны спеўная душа. Народная духоўная культура Хойніцкага краю : фальклор-этнаграф. зб. / пад агул. рэд. В. С. Новак. – Мінск, 2010.